

Бровко І.В.
*студентка Індустріального інституту
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»*

Лизунова О.М.
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту Індустріального інституту
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»*

ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ДЛЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

IMPLEMENTATION OF OVERSEAS EXPERIENCE FOR UKRAINE'S REGIONAL INDUSTRY RESTRUCTURING

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто зарубіжний досвід реструктуризації вугільних підприємств. Проаналізовано конкретні приклади європейських країн щодо реструктуризації вугільної промисловості. Виявлено причини неможливості цього процесу на сучасному етапі в Україні. Приділено увагу міжнародній конференції «Тенденції та перспективи видобутку, використання вугілля в Україні і в світі», на якій обговорювались методи успішної реструктуризації вугільної промисловості України. Запропоновано способи перспективної реструктуризації.

Ключові слова: реструктуризація, вугільна промисловість, техногенне навантаження, вугледобувне підприємство, видобуток вугілля, витрати, модернізація.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрен зарубежный опыт реструктуризации угольных предприятий. Проанализированы конкретные примеры европейских стран по реструктуризации угольной промышленности. Выявлены причины невозможности этого процесса на современном этапе в Украине. Уделено внимание международной конференции «Тенденции и перспективы добычи, использования угля в Украине и в мире», на которой обсуждались методы успешной реструктуризации угольной промышленности Украины. Предложены способы перспективной реструктуризации.

Ключевые слова: реструктуризация, угольная промышленность, техногенная нагрузка, угледобывающее предприятие, добыча угля, затраты, модернизация.

ANNOTATION

The article considers foreign experience of restructuring of the coal enterprises. Analyzed specific examples of European countries on the restructuring of the coal industry. The identification of the causes of the inability of this process at the present stage in Ukraine. The study drew attention to the international conference "Trends and prospects of development of coal mining in Ukraine and in the world", which discussed methods for successful restructuring of the coal industry of Ukraine. The authors propose paths for promising restructuring.

Keywords: restructuring, the coal industry, technogenic load, coal-mining enterprise, coal mining, costs, modernization.

Постановка проблеми. Від стабільності та розвитку вугільної промисловості, яка є однією з найважливіших галузей економіки України, залежить функціонування та розвиток інших галузей національної економіки. Продукція вугільної промисловості може забезпечити потреби держави та населення в паливно-енергетичних ресурсах, а в контексті гарантування енергетичної безпеки України зростає її стратегічне значення в пріоритетах енергетичної політики держави.

Однак сьогодні існують істотні проблеми у підприємств вугільної промисловості, обумовлені особливостями галузі, які зосереджують увагу вітчизняних науковців на проблемі ефективного видобутку вугілля в Україні та спрямовують теоретичні та практичні дослідження на питання реорганізації вугільної промисловості й управління нею. Саме це визначає актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні та вітчизняні науковці досліджують питання реструктуризації, але залишаються невирішеними питання як теоретичних, так і практичних аспектів цієї проблеми.

Дослідженню проблем розвитку та питань управління підприємствами вугільної промисловості присвячені праці А. Акмаєва, І. Александрова, О. Амоші [1], Ю. Архангельського, А. Бардася, О. Белозерцева, О. Галушко, В. Гесця, З. Драчука [2], А. Кабанова, А. Мазура, В. Нейсбург, І. Павленко, Г. Пилипенко, Л. Рассуждай [3], Т. Решетілової, В. Саллі, Л. Стариченка, В. Точиліна, О. Трифоновой, М. Чумаченка та інших науковців.

Протягом останніх років спостерігається збільшення теоретичних і практичних досліджень реструктуризації та удосконалення процесу управління вугільною промисловістю. Таким чином, дослідження сучасних методів реорганізації вугільних підприємств є актуальною проблемою, яка вимагає науково обґрунтованого вирішення. Це підтверджує високу актуальність наведеної проблеми та відсутність єдиного підходу до її вирішення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні на вугільних підприємствах існують багато проблем. Серед них можна назвати фізичний та моральний знос основних фондів, збитковість більшості підприємств, залежність від підтримки держави та бюджетних коштів. Ці проблеми зосереджують увагу на особливостях управління, які спрямовують теоретичні та практичні дослідження на питання реорганізації та реструктуризації виробництва. Саме це визначає необхідність дослідження визначеної теми.

Коли перед зарубіжним керівником постає питання реструктуризації, то підприємство очікує зниження ефективності господарської діяльності, загострення конкуренції тощо. Для України реструктуризація – це проблема, яка повинна вирішуватися тільки певними засобами дослідження, теоріями, концепціями.

Мета статті полягає в аналізі реструктуризації вугільних підприємств інших країн та розробці напрямів застосування досвіду на українських підприємствах.

Для досягнення мети пропонується виконати такі задачі:

- проаналізувати загальні підходи до визначення поняття «реструктуризація підприємств»;
- проаналізувати сучасні проблеми реструктуризації вітчизняних підприємств вугільної промисловості;
- запропонувати та розглянути шляхи вдосконалення реструктуризації вугільної промисловості України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема ефективного управління вугільним підприємством за сучасних умов господарювання набуває особливої актуальності, оскільки наслідки неправильно вибраних рішень стають критичними та загрожують його існуванню.

Криза, що триває протягом останніх чотирьох з половиною років, віддзеркалюється на показниках діяльності підприємств, на рівні життя громадян, на розвитку та ефективності роботи підприємств. За цей період можна відзначити зростання інфляції, зменшення золотовалютного запасу, падіння національної валюти, збільшення рівня безробіття.

Співпраця вітчизняних вугільних підприємств із західними країнами ускладнюється через низьку якість та невідповідність європейським стандартам української продукції. У зв'язку із застарілим обладнанням ціна на одиницю продукції неконкурентоспроможна. Серйозні проблеми почалися в об'єктах промисловості, які зупинилися або частково знизили темп роботи через неспокійну обстановку та або з постачанням сировини.

Застарілі технології та обладнання на вітчизняних підприємствах є серйозною проблемою. Промисловість була побудована ще за часів Радянського Союзу, і за минулі роки вона серйозно не реконструювалася. Це привело до того, що на виробництво витрачається більше коштів, ніж на сучасних та модернізованих підприємствах. Як наслідок, зростає собівартість продукції, знижується її конкурентоспроможність.

На підприємствах вугільної промисловості з часів перебудови практично не проводилася модернізація шахтного устаткування, в результаті чого продуктивність праці на вугільних підприємствах України порівняно із західною вугледобувною галуззю дуже низька.

Масове закриття шахт докорінно змінює характер техногенного навантаження на навко-

лишнє середовище. З одного боку, припиняються відчуження земель під породні відвали, підробіток поверхні, викиди вугільного пилу тощо, але з іншого боку, на ліквідованих шахтах повинні тривати гірничо-механічні процеси, пов'язані з підробкою гірського масиву. Причому їх характер істотно змінюється у зв'язку з повним або частковим затопленням шахт. Триває осідання поверхні, трапляються провали, відбувається підтоплення територій, забруднення водойм, спостерігається неконтрольований вихід газів на поверхню. Більшість негативних екологічних явищ виявляється не відразу, а через місяці й роки після припинення робіт на шахті [4, с. 193].

Крім екологічних наслідків з'являються соціально-економічні, а саме аналіз проектів закриття шахт показав, що якщо витрати на фізичне закриття більшості шахт займають в загальній вартості ліквідації 10–30%, а на забезпечення екологічної безпеки йдуть 14–35%, то на подолання негативних соціально-економічних наслідків спрямовуються від 35% до 75%. Витрати на подолання соціально-економічних наслідків включають виплати заборгованості із зарплати, вихідну допомогу і компенсації, регресні позови, одноразову допомогу, кошти на будівництво житла та об'єктів комунального господарства, створення нових робочих місць тощо [4, с. 201].

При цьому Міністерство вугільної промисловості України не приділяє особливої уваги проблемам вугільних підприємств держави і проводить закупівлю африканського вугілля на шкоду як економіки, так і всієї вугільної промисловості загалом. Українські підприємства налагодили поставку палива з Африки, крім збитків, поганою виявилась і якість продукції, яка, зрештою, призводить до нестабільної роботи українських ТЕЦ, які працюють виключно на антрациті. В результаті у 2014 році Україна закупівлею вугілля з ПАР завдала шкоди економіці держави в розмірі 25 млн. дол. [5].

Шахти із застарілою технікою, непродуктивною інфраструктурою стали настільки збитковими, що держава як власник не завжди в змозі покрити ці збитки. Такі дані підтверджують те, що об'єктивні умови вимагають вжиття заходів щодо перебудови, реорганізації вугільної промисловості України. Середня глибина робіт становить 635 м, на 35 шахтах – 1 000–1 300 м., на 30% шахт температура на робочих місцях вище допустимого, більше 100 шахт введені в експлуатацію понад 45 років тому, 52 шахти експлуатуються близько 100 р., а реконструкція проведена тільки на 73 шахтах, заміні підлягають 57% підземних машин, практично на всіх шахтах потрібні реконструкції вентиляційних установок. Сказане вище втілило в життя поняття процесу реструктуризації вугільної галузі, тобто зміни її структури, як фізичної, так і організаційної, спрямованої на зниження витрат виробництва і доведення їх до рівня,

за якого вітчизняне вугілля стане конкурентоспроможним на світовому ринку вугілля.

Для успішного проведення реструктуризації та конверсії необхідний збалансований підхід, який охоплював би організаційні, технологічні та фінансові аспекти. При цьому необхідно також враховувати особливості національної політики й законодавства країни. Вихідним директивним документом реструктуризації є Указ Президента України «Про структурну перебудову вугільної промисловості» від 7 лютого 1996 року № 116 [6].

Процес реструктуризації вугільної галузі Західної Європи почався в 1950-х роках, але проходив в різних країнах і різні часі. Так, в Нідерландах рішення про припинення видобутку вугілля прийнято в 1960-х роках, а вже через 10 років там закрилась остання шахта. В Бельгії підземний видобуток припинено на початку 1990-х років, а у Франції заплановано завершити її до 2005 року. В Німеччині, Великобританії та Іспанії галузь продовжує свою роботу, але скорочення робочих місць протягом цих років були дуже серйозними. Загалом у вугільній галузі країн Західної Європи кількість працюючих знизилась із 1,8 млн. до 100 тис. ос. Державна програма закриття неперспективних шахт і розрізів України затверджена Постановою Кабінету Міністрів від 28 березня 1997 року № 280.

Один з найяскравіших прикладів державної стратегії модернізації вугільної галузі становить Німеччина. З 1969 року 27 вугільних підприємств об'єднані в державну компанію "Ruhrkohle AG". Вона розподіляла дотації для нерентабельних шахт і забезпечувала збут вугілля. Державна вугільна компанія укладала довгострокові контракти з підприємствами теплової електрогенерації і металургії. Цьому сприяли законодавчі норми, адже третина виробленої енергії повинна була припадати на вугілля. Але найважливішим є те, що різницю в цінах між собівартістю вугілля та його ринковою ціною покривала держава. Для цього навіть існували два спеціальні збори, а саме "Kokskehlfhilfe" (для субсидування продажів коксівного вугілля металургам) і "Kohlenpfennig", або «вугільна копійка», для субсидування збуту енергетичного вугілля. «Копійку» оплачували безпосередньо кінцеві споживачі електроенергії, відповідний пункт навіть був в рахунках за комунальні послуги. Це додатково збільшувало вартість вугілля на 4,5%, але споживачі були згодні платити ці гроші заради соціальної алагоди.

Як бачимо, ситуація досить схожа на нещодавню українську. Це мало позитивний ефект, адже в 1970-х роках в гірничодобувній галузі майже не було безробітних. Але з часом попит на вугілля знижувався, а слідом за ним падали обсяги видобутку та кількість робочих місць.

Уряд ФРН розпочав реструктуризацію галузі в кінці 1980-х років. Незважаючи на протести,

йому довелося закривати найбільш нерентабельні шахти. В кінці 1991 року за участю профспілок підписана «Вугільна концесія – 2005», яка передбачала укладення довгострокових контрактів на збут 50 млн. т вугілля, але в обмін на це кількість шахт скорочувалася з 26 до 17, а кількість зайнятих – зі 130 тис. до 90 тис. Дія цієї угоди завершилася в 1995 році. На внутрішньому ринку з'явилося імпордне вугілля, обсяг дотацій падав, кількість звільнених зростала.

Паралельно Конституційний суд визнав «вугільну копійку» незаконною, а для того, щоб компенсувати втрату робочих місць, держава гарантувала гірникам у віці 55–60 років виплати до досягнення пенсійного віку в обмін на добровільне звільнення. Розмір такої дострокової пенсії міг досягати 90% шахтарської зарплати, тому це була досить приваблива пропозиція для шахтарів. Відповідно, за скорочення штату першими звільняли шахтарів старше 50 років, щоб замість них до праці приступали молодші колеги, а нових працівників брати не доводилося. З огляду на те, що нових гірників було небагато, кількість шахтарів скорочувалась «природним» шляхом. Втім, до середини 1990-х років цей ресурс оптимізації був вичерпаний, середній вік звільнених знизився, а програми заохочення звільнень немолодих працівників втратили сенс. Німецький уряд звів новий набір заходів, а саме були створені курси з перекваліфікації, завдяки яким близько половини звільнених шахтарів знаходили нову роботу.

Одним з напрямів реформ було введення схем «скороченого дня»: для утримання штату шахти з дозволу профспілок скорочували робочий час і пропорційно знижували оплату праці, ці програми надавали значно менший ефект, ніж підтримка дострокового виходу на пенсію. Саме тому реструктуризація вугільної галузі в Німеччині триває досі. Однак, незважаючи на повільні темпи цієї реформи, держава змогла уникнути різких змін і масових звільнень, які могли б дестабілізувати ситуацію на ринку праці.

Досвід Німеччини може бути врахований Києвом. Він доводить, що найбільш ефективними є програми добровільного звільнення та дострокового виходу на пенсію для шахтарів. Саме тому субсидування галузі має бути замінено соціальною підтримкою шахтарів, а також інвестуванням в їх адаптацію до нових економічних умов та викликів.

Запад вуглепрому у Великобританії прийшов на шістдесяті роки минулого століття, коли загальна кількість шахт зменшилась майже в три рази. Сімдесяті роки ознаменувалися початком шахтарських страйків, що викликали перебої з поставками вугілля та віяльні відключення електроенергії. Період 1984–1985 років був складним для Великобританії, профспілки були дуже активними, а їх

залучення в цей процес зіграло величезну роль. Дев'яності роки стали періодом приватизації. У 1986 році національне управління вугільною промисловістю, яке виконувало функції контролю над галуззю, перетворили на Британську вугільну корпорацію (British Coal), яка в 1993 році була приватизована. У 1994 році увагу було зосереджено на закритих шахтах, оскільки це пов'язане з величезними витратами з бюджету.

З 1990 по 1995 роки у Великобританії було 123 шахти глибокого видобутку, змінилася статистика видобутку і за кількістю шахт в ці роки. У 1990-х роках почалися приватизаційні процеси в галузі.

British Coal несли значні витрати, оскільки імпортоване вугілля з інших країн (Польщі та Росії) було набагато дешевше, а високі заробітні плати у вугільній галузі створювали певні складності. В кінці 1990-х років велика кількість співробітників вугільних підприємств була звільнена. На початку XXI століття вітчизняний вуглевидобуток Великобританії остаточно здав позиції, а імпортоване вугілля почало домінувати на ринку.

Підійшовши до межі 2000-х років, Великобританія добувала 10 млн. т вугілля. Як правило, це вугілля прямувало на теплові станції, і в цей період дійсно виконувалися певні умови, але потім до 2015 року відбулося закриття великої кількості шахт, залишилися тільки деякі шахти відкритого видобутку, їх кількість була невеликою, а собівартість виробництва на них – досить низькою порівняно з шахтами глибокого видобутку. Глибокий видобуток вугілля у Великобританії закінчився в 2015 році. Останню шахту глибокого видобутку було закрито 18 грудня 2015 року. Нині видобуток у Великобританії ведеться в дуже невеликих обсягах на 26 шахтах, де вугілля добувається відкритим способом.

Сьогодні регулювання робіт і вирішення питань, пов'язаних із закриттям шахт, забезпечує Вугільний комітет. Цей орган також відповідає за роботу шахт відповідно до екологічних та гігієнічних стандартів.

У Великобританії існує велика кількість проєктів, створених на регіональному рівні, в рамках яких надається допомога регіонам, де закриваються шахти. Як правило, вони тісно співпрацюють з місцевою владою і показують дуже позитивні результати.

Реструктуризація шахт – окрема велика сторінка історії вугільної промисловості, яка поки що не знайшла свого дослідника. Досі в Україні не існує докладної аналітичної роботи з цієї теми.

Тим часом реструктуризацію можна сміливо назвати одним з найдраматичніших моментів в історії держави. За ступенем руйнівного впливу на життя громадян наслідки реструктуризації вугільної галузі в Україні можна порівняти з війною.

Саме реструктуризація фактично послужила головною причиною виникнення й розвитку нелегального вуглевидобутку, як соціального явища, а її автори є головними засновниками тіньової вугільної галузі. Компанки стали масовим промислом після епідемії закриття шахт, що прокотилась Донбасом. Звільнена робоча сила недовго шукала собі нове заняття, вибравши найменш кримінальний з можливих способів заробітку на депресивних територіях, а саме видобуток вугілля. Реструктуризація була просто життєво необхідною, якщо розуміти під реструктуризацією комплекс заходів щодо виведення галузі з глибокої кризи.

В середині 2017 року відбулась перша міжнародна конференція «Тенденції та перспективи видобутку, використання вугілля в Україні і в світі». На конференції присутні представники українських та європейських організацій, які обговорили питання теплової енергетики й долю вугільної промисловості в Україні.

На конференції обговорено соціальні складові реструктуризації вугільної галузі, включаючи поточний стан. Також позначено комплекс заходів щодо пом'якшення соціальних наслідків реструктуризації. Він повинен виконуватися в тісному зв'язку з програмами соціального перевлаштування регіонів, в яких буде відбуватися закриття шахт. За планом такі програми повинні включати організацію громадських робіт з відновленням інфраструктури, створення нових робочих місць, консультативну та фінансову підтримку підприємницької ініціативи, створення бізнес-інкубаторів, введення тимчасових спеціальних режимів економічної діяльності в районах закриття шахт.

Важливий акцент зроблено й на проблемі кваліфікованих кадрів. Українські та європейські експерти зійшлися на думці, що головною цінністю галузі є співробітники. Їх брак гостро позначається на результативності вугільних підприємств. Наші люди йдуть працювати в Польщу. Тут потрібно правильно вибудувати стратегію зацікавленості вугільного бізнесу в кадрах. Компанія «ДТЕК» уже зараз реалізовує програми про підготовку нових кадрів, як зазначив директор з видобутку вугілля «ДТЕК Енерго» Михайло Барабаш.

Зрештою, європейські експерти й учасники виділили три найважливіші для України напрями розвитку, а саме реструктуризацію сектору, перехід на самоокупний видобуток з переорієнтацією державної підтримки на забезпечення технологічно та екологічно безпечного функціонування підприємств, ліквідацію державного оптового покупця вугілля та впровадження біржової торгівлі вугільною продукцією.

Генеральний секретар «EURACOAL» Брайан Ріккетс підкреслив важливість самостійного видобутку вугілля для України. Україна має видобувати своє власне вугілля. Доступ до вугілля зі східної частини країни є головним

пріоритетом, і це питання має вирішуватись дипломатичними шляхами. Так само, як і в 1951 році з Європейським Співтовариством по вугіллю та сталі, можливо, зараз варто заявити про ці ресурси на підставі наявної потреби. І Європейська Комісія повинна виступити посередником між двома сторонами конфлікту для досягнення прагматичних домовленостей за рухом і розподілом вугілля.

Висновки. Україна знаходиться в числі країн з перехідною економікою. За цей період в країні стався обвальний спад обсягів усіх видів продуктивної діяльності, призупинились або закрились повністю багато підприємств і установ. Десятки підприємств всупереч тенденції розвалу економіки країни намагались створити нове або модернізувати старе [7, с. 65].

Накопичений деякими країнами Західної Європи досвід ми не можемо використовувати через відмінності соціально-економічних умов, але можемо прийняти окремі напрями.

Незважаючи на важкий соціально-економічний стан в Україні, потрібно прийняти позитивний досвід Німеччини та Великобританії в реалізації програм конверсії вугледобувних регіонів, забезпеченні соціальних гарантій, прийнятті технологічних рішень під час закриття шахт. Також необхідно звернути увагу на те,

що наш минулий досвід закриття шахт неможливо перенести в нинішні умови, оскільки для його здійснення потрібно вирішити низку таких завдань: зміна суспільно політичної системи, руйнування централізованої економіки, аламана командна система управління, корупція тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Амоша А., Логвиненко В. Актуальные проблемы развития угольной промышленности Украины. Экономика Украины. 2016. № 12. С. 4–10.
2. Драчук Ю., Рассуждай Л. Основные аспекты организационно-экономического механизма инновационного развития угольной отрасли. Культура народов Причерноморья. 2015. № 102. С. 126–129.
3. Нейенбург В., Драчук Ю. Об инновационной модели структурной перестройки угольной промышленности Украины. Уголь Украины. 2014. № 12. С. 20–23.
4. Ворхлик И., Стрельников В., Ярембаш И. Технология закрытия (ликвидации) угольных шахт: учеб. пособие для вузов / под ред. И. Ярембаша. Донецк: ДонНТУ, 2012. 238 с.
5. MigNews. URL: <http://mignews.com.ua>.
6. Про структурну перебудову вугільної промисловості: Указ Президента України від 7 лютого 1996 року № 116.
7. Подзоленко Е. Реструктуризация региональной экономики (системный подход). Киев: ЦУП, 2013. 424 с.